

BÖLÜM 5

19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA MİDYAT KAZÂSÎ'NİN İDÂRÎ, EĞİTİM ve DEMOGRAFİK DURUMU

Sıraç AKTÜRK¹

GİRİŞ

Yukarı Mezopotamya ya da el-Cezire denilen bölgenin su bölümü hattını teşkil eden ve Mardin-Midyat eşiği denilen ve üzerinde birçok tepelerin bulunduğu yüksek plato, batıda Diyarbakır'ın güneybatısındaki Karacadağ'dan, güneydoğuda Dicle kenarında Cizre'ye kadar devam eder. Platonun Mardin'in doğusunda kalan, hemen hemen kalkerden ve yer yer bazalt yığınlarından oluşan kısmı “Cebel-i Tur veya Tur Abdin” ismiyle meşhurdur (Taş, 2007). Tur Abdin bölgesinin en önemli ve en büyük şehri olan Midyat adına, ilk kez II. Aşurnasirpal (M.Ö. 883-859)'ın 879 yılında Yukarı Dicle bölgesine yaptığı sefere ilişkin kayıtlarda mağara kent demek olan “Matiatu” şeklinde rastlanmaktadır. Asurlular'dan sonra Midyat sırasıyla, İskit (M.Ö. 653-625), Med (M.Ö. 625-550) ve Pers (M.Ö. 550-331) hâkimiyetlerine girmiştir. M.Ö. 331 yılında Büyük İskender'in eline geçen Midyat, İskender'in ölümüne müteakip Selevkoslar'ın idaresine geçmiştir. Partlar'ın Mezopotamya'yı istila etmesinden sonra M.Ö. 140'dan itibaren Part (Arsakid), M.Ö. 85-69 yılları arasında da Armenia Kralı Büyük Tigran'ın hâkimiyetine girdiği anlaşılmaktadır. Ancak kısa süren Tigran hâkimiyetinden sonra bölge, Saka saldırılarını bertaraf ederek tekrar güçlenen Partlar/Pers ile onları Suriye ve dolayısıyla Akdeniz üzerindeki çıkarları için en büyük engel olarak gören Romalılar arasında sık sık el değiştiren bir mücadele alanı haline gelmiştir. Bu durum adı geçen devletlerin halefleri olan Bizans-Sasanî dönemlerinde bütün hızıyla devam etmekle birlikte, yedinci yüzyılda bölgede yaşanan İslâm fethi, birinin tamamen tarih sahnesinden silinmesine, diğerrinin ise bir daha geri dönmek üzere bölgeden çıkarılmasına neden olmuştur (Çevik, 2007).

Bölgede miladın ilk asırlarında Sasanîler ile Bizanslılar arasında yaşanan hâkimiyet mücadelesini, 363 yılında Bizans İmparatorluğu kazanmıştır. Bölge, Hz. Ömer Dönemi'nde, İyad bin Ganem komutasındaki İslâm orduları tarafından fet-

¹ Dr., Tarih Bölümü, siracakturk@outlook.com

yılların sonunda açılması şaşırtıcı değildir. Zira her ne kadar 1869 yılında hazır-
lanan Maârif Nizâmnamesi sonrası eğitimde modernleşme esas alınmışsa da, bir-
çok bölgede okullaşma sayısında artış II. Abdülhamit döneminde sağlanabilmiş-
tir. Dolayısıyla 1880'lere ve hatta 90'lara kadarki dönemi imparatorluğun birçok
bölgesi için maârif alanındaki geçiş dönemi olarak değerlendirebiliriz.

Midyat'ın demografik yapısına bakıldığında, Tanzimat öncesi dönemde farklı
tarihlere ait kayıtlardan Midyat'ın nüfusuna dair tahmini rakamlar hesaplanmak-
la birlikte, esasen 1870'li yılların başından itibaren nüfus oranlarındaki değişme-
ler daha düzenli takip edilebilmektedir. Yerli ve yabancı kaynaklardan elde edi-
len nüfus istatistikleri sayesinde, Midyat'ta sakin Müslüman milletlerin Kürtler,
Türkmenler, Süryani Araplar ve Çerkeslerden oluştuęu, gayrimüslim cemaatlerin
ise Ermeni Gregoryen, Ermeni Katolik, Grek Ortodoks, Keldani Katolik, Süryani
Katolik, Süryani Yakubi ve Ezidilerden oluştuğu tespit edilmiştir. Ayrıca Protes-
tan Misyonerlerin faaliyetleri neticesinde, Midyat'ta Ermeni Protestan Cemaati
de teşkil edilmiştir.

Midyat'ın 1890'lı yılların başında toplam nüfusu 45.874 olup Hristiyanlar,
Müslümanlardan 1.090 nüfus daha fazla olmuştur. Midyat Kazası genelinde nü-
fusu en çok olan Hristiyan cemaati Ermeni Protestan iken, Müslüman grupla-
rı arasında Kürtler ve Türkmenler olmuştur. Aynı dönemde kazâ merkezinin ise
toplam nüfusu 6.000 olup nüfusun 3.500'ünü Müslümanlar, 2.500'ünü ise Hiris-
tiyanlar oluşturmuştur. Nüfus sayımları bize önemli bilgiler verse de düzensiz ya-
pıldığından bunlara temkinli yaklaşılmalıdır. Her şeyden önce 1880 ve sonrası
dönem, adeta "nüfus istatistik yarışı" dönemidir. Etnik ve dini grupların himaye-
sinde çalışan Avrupalılar gayrimüslimlerin, Osmanlı ise Müslümanların nüfusu-
nun yoğun olduğu propagandasını yapmıştır. Bu bakımdan astronomik artışlar
söz konusu olabilmıştır. Midyat gibi yerlerde nüfusa dair en büyük sorunlardan
biri de aşiretlerdir. Zira aşiretlerin büyük bir kısmı sayımlara dâhil edilememiştir.
Bu nedenle Müslüman nüfusu, birçok yerde nicelik itibarıyla dezavantajlı konu-
ma düşmüştür.

KAYNAKLAR

1. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

1.1. Belgeler

Bâb-ı Âli Evrâk Odası (BEO): 167-12488; 531-39807; 422-31623.

Dâhiliye Nezâreti Mektubi Kalemi (DH. MKT): 1392-66; 1400-43; 1429-15; 1434-48; 1395-75;
1440-117; 1701-66; 1711-26; 1774-40; 1833-52; 177-19.

Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi (DH. ŞFR): 208-115; 217-2; 226-86.

Dâhiliye Nezâreti Tesri-i Muamelat Komisyonu Islahat (DH. TMIK. S): 12-67.

İrâde Meclis-i Vâlâ (İ. MVL): 120-3014; 267-10220; 431-18983.

İrâde-i Dâhiliye (İ. DH): 77-3838; 79-3898; 750-61239; 776-63158; 908-72166; 975-77062; 1039-81727; 1080-84730; 1148-89509; 1303-73; 1323-49; 1357-64; 1384-17.

Meclis-i Valâ (MVL): 266-42; 277-62; 266-77; 597-13; 638-67; 676-14.

Sadâret Mektubi (A.) MKT): 32-1; 14-11.

Sadâret Divân Kalemi (A.) DVN): 37-18.

Sadâret Mektubi Kalemi Meclis-i Valâ (A.) MKT. MVL): 62-50; 43-71; 127-89.

Sadâret Mektubi Kalemi Umûm Vilâyet Yazışmaları (A.) MKT. UM): 804-8; 81-83; 194-46; 345-13; 515-43.

Sadâret Mektubi Mühimme Kalemi (A.) MKT. MHM): 683-56.

Sadâret Mektubi Kalemi Nezâret ve Devâir Kalemi (A.) MKT. NZD): 222-15.

Şûrâ-yı Devlet (ŞD):. 2389-17; 381-38; 2488-19.

1.2. Defterler

Maliye Masârifât Defterleri (ML. MSE. d.): 7846, 7814.

Nüfûs Defterleri (NFS. d.): 3733.

Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Ahvâl İdâresi Defterleri (DH. SAİD. d.): 103-141.

2. Süreli Yayınlar

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye: 1272, 1273, 276, 1277, 1278, 1279, 1280, 1281, 1282, 1283, 1284, 1285.

Salnâme-i Vilâyet-i Diyarbakir: 1286, 1287, 1288, 1289, 1290, 1291, 1292, 1293, 1294, 1300, 1301, 1302, 1308, 1312, 1316, 1317, 1318, 1319, 1321, 1323.

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye: 1318, 1319, 1321.

3. Araştırma Eserler

Aktürk, S. (2015). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Mardin Sancağında Eğitim*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Erzurum Teknik Üniversitesi.

Ali Cevad. (1316). *Memâlik-i Osmâniyenin Coğrafya-yı Tarihi*. İstanbul: Kasbar Matbaası.

Baykara, T. (1988). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I (Anadolu'nun İdari Taksimatı)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Batur, B. (2007). *İkinci Meşrutiyet'ten Tevhid-i Tedrisat'a Türkiye'de İlköğretim (1908-1924)*. Basılmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Cuinet, V. (1891). *La Turquie D'Asie*. 2. Paris.

Çadircı, M. (1991). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Çevik, A. (2007). İlkçağlardan Ortaçağın Sonuna Kadar Midyat ve Yöresi (Tur Abdin'in Tarihi Coğrafyası). İbrahim Özcoşar (Ed.), *Makalelerle Mardin (Tarih-Coğrafya)* içinde (s. 105-141). İstanbul.

Efe, A. (2018). Osmanlı Devleti'nin Aşiretlere Yönelik Vergi Uygulamaları: Keşli Aşireti Örneği. Alpaslan Demir, Tuba Tombuloğlu, Eralp Erdoğan, Ömer Düzbakar (Ed.), *Türk Tarihine Dair Yazılar III* içinde (s. 443-463). Ankara: Gece Kitaplığı Yayını.

Elibol, N. (2007). Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 12 (2), 135-160.

Erpolat, M. S. (2007). Tapu-Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Midyat. İbrahim Özcoşar (Ed.), *Makalelerle Mardin (Tarih-Coğrafya)* içinde (s.381-415). İstanbul.

Genç, C. (2019). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Midyat Kazası (Siyasi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi.

Göyünç, N. (1997). Hâne. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 15. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 552-553.

Gelişli, Y. (2002). Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyân Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü). *Türkler Ansiklopedisi*. (15). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. 35-43.

Karpat, K. H. (2003). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914), Demografik ve Sosyal Özellikleri*. (Bahar Tırnakçı, Çev. Ed.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Kodaman, B. (1991). *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Kankal, A. (2007). Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Midyat. İbrahim Özcoşar (Ed.), *Makalelerle Mardin (Tarih-Coğrafya)* içinde (s.457-479). İstanbul.
- Sezen, T. (2017). *Osmanlı Yer Adları*. Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Şemseddin Sami. (1316). *Kamûsü'l-A'lam*. İstanbul: Mihran Matbaası.
- Taş, K. Z. (2007). Midyat ve Çevresinde Türk Hakimiyetinin Tesisi. İbrahim Özcoşar (Ed.), *Makalelerle Mardin (Tarih-Coğrafya)* içinde (s.257-267). İstanbul.
- Ürkmez, N. (2016). Tanzimât Sonrası Osmanlı Devleti'nde Kazâ Yönetimi (Belen Örneği). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 42 (9), 815-830.
- Yıldız, H. (2012). Osmanlı Yenileşme Döneminde Midyat ve Çevresinde Eğitim. Uluslararası Midyat Sempozyumu, 7-9 Ekim 2011, Mardin, ss. 143-162.
- Yıldız, H. (2014). *Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbekir Vilayeti'nde Eğitim*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.